

שיעור ט: חיוב בדיני שמים (ב)

Session #9: Ethical Liability (part 2)

(1) שמות יח, כ

וְהִזְהַרְתָּה אֶתְהֶם אֶת־הַחֲקִים וְאֶת־הַתּוֹרָה וְהוֹדַעְתָּ לָהֶם אֶת־הַדֶּרֶךְ יִלְכוּ בָּהּ וְאֶת־הַמַּעֲשֵׂה אֲשֶׁר יַעֲשׂוּן:

(2) מכילתא דרבי ישמעאל שמות שמות י"ח:כ'

וְהוֹדַעְתָּ לָהֶם אֶת־הַדֶּרֶךְ יִלְכוּ בָּהּ, זֶה תִּלְמוּד תּוֹרָה; וְאֶת־הַמַּעֲשֵׂה אֲשֶׁר יַעֲשׂוּן, זֶה מַעֲשֵׂה הַטּוֹב. דְּבָרֵי רַבִּי יְהוֹשֻעַ. רַבִּי אֱלֶעָזָר הַמּוֹדְעִי אוֹמֵר: וְהוֹדַעְתָּ לָהֶם, הוֹדַע לָהֶם בֵּית חֵיָהֶם! אֶת־הַדֶּרֶךְ, זֶה בְּקוֹר חוֹלִים; יִלְכוּ זֶה קְבוּרָת מֵתִים; בָּהּ, זֶה גְּמִילוּת חֲסָדִים; וְאֶת־הַמַּעֲשֵׂה, זֶה שׁוֹרֵת הַדִּין; אֲשֶׁר יַעֲשׂוּן, זֶה לַפְּנִים מְשׁוֹרֵת הַדִּין.

(3) בבא מציעא ל ע"ב

דאמר ר' יוחנן: לא חרבה ירושלים אלא על שדנו בה דין תורה. אלא, דיני דמגזיתא לדיינו! אלא אימא, שהעמידו דיניהם על דין תורה, ולא עבדו לפנים משורת הדין.

(4) דברים ו, יח

וְעִשִּׂיתָ הַיֹּשֵׁר וְהַטּוֹב בְּעֵינֶיךָ ה' לְמַעַן יֵיטֵב לָךְ וּבָאתָ וִירִשְׁתָּ אֶת־הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר־נִשְׁפַּע ה' לְאַבְרָהָם:

(5) צפניה ג, יג

שְׂאִרֵית יִשְׂרָאֵל לֹא־יַעֲשׂוּ עוֹלָה וְלֹא־יִדְבְּרוּ כָזָב וְלֹא־יִמְצֵא בְּפִיהֶם לִשׁוֹן תְּרֻמִּית כִּי־הִמָּה יִרְעוּ וּרְבִצוּ וְאִין מַחֲרִיד:

(6) כתב יד קאופמן בבא מציעא ט:ח

הַמִּקְבֵּל שָׂדֶה מִחֲבֵרוֹ לְזַרְעָה שְׁעוּרִים, לֹא יִזְרַעְנָה חֲטִים; חֲטִין, יִזְרַעְנָה שְׁעוּרִים. רַבֵּן שְׁמַעוֹן בֶּן גַּמְלִיאֵל אוֹסֵר. קְטִנִּית, לֹא יִזְרַעְנָה תְּבוּאָה; תְּבוּאָה, יִזְרַעְנָה קְטִנִּית. רַבֵּן שְׁמַעוֹן בֶּן גַּמְלִיאֵל אוֹסֵר.

(7) בבא מציעא ק"ו: ע"ב

א"ר חסדא מ"ט דרשב"ג דכתיב שארית ישראל לא יעשו עולה ולא ידברו כזב ולא ימצא בפייהם לשון תרמית.

(8) שמות כ"ב:ח

עַל־כֹּל־דְּבַר־פֶּשַׁע עַל־שׂוֹד עַל־חֲמוֹר עַל־שָׂה עַל־שִׁלְמָה עַל־כֹּל־אֲבֹהָה אֲשֶׁר יֹאמַר כִּי־הוּא זֶה עַד הָאֱלֹהִים יָבֹא דְבַר־שְׁנֵיהֶם אֲשֶׁר יִרְשִׁיעוּן אֱלֹהִים יִשְׁלַם שְׁנַיִם לְרַעְיוֹ:

(9) מכילתא דרשב"י שם

[אשר ירשיעון אלהים]. פרט למרשיע עצמו מכאן אמרו אין אדם משלם קנס על פי עצמו.

(10) ירושלמי כתובות ג:א

כְּדִירְשָׁעוֹ. מְשׁוּם רְשָׁעָה אַחַת אֶתָּה מְחַיִּיבוּ וְאִי אֶתָּה מְחַיִּיבוּ מְשׁוּם שְׁתֵּי רְשָׁעִיּוֹת.

(11) משנה כתב יד קאופמן בבא קמא ו:ד

השולח את הבגרה ביד חרש, שוטה וקטן, פטור מדיני אדם, וחייב בדיני שמים.

(12) תוספתא בבא קמא ו:טז-יז

טז. המבעית את חברו **פטור מדיני אדם ודינו מסור לשמים**.

צווח באזנו וחירשו פטור, אחזו באזנו וחירשו חייב.

המבעית בהמת חברו **פטור מדיני אדם ודינו מסור לשמים**.יז. הלעיטה חלתית, הרדפני, וסם המות, וצואת תרנגולין, **פטור מדיני אדם ודינו מסור לשמים**.שליח בית דין שהכה ברשות בית דין והזיק, **פטור מדיני אדם ודינו מסור לשמים**.העושה מלאכה במי חטאת, ובפרת חטאת של חבר[ו], **פטור מדיני אדם וחייב בדיני שמים**.רופא אומן שריפה ברשות בית דין והזיק, **פטור מדיני אדם וחייב בדיני שמים**.המחתך את העובר במעי אשה ברשות בית דין והזיק, **פטור מדיני אדם ודינו מסור לשמים**.

(13) תוספתא בבא קמא ט:א

וכשם שחייב על נזקי חברו, כך הוא חייב על נזקי עצמו. הוא עצמו שרק וטס בפניו כנגד חברו,

מתלש בשערו, מקרע את כסותו, משבר את כליו, מפזר את מעותיו בחמתו, **פטור מדיני אדם,****וחייב בדיני שמים**, שנ' ואך את דמכם לנפשותיכם אדרוש.

ר' שמעון בן לעזר אמ' משם ר' חלפאי בן אגרא שאמ' משם ר' יוחנן בן נורי מתלש בשערו, מקרע

את כסותו, משבר את כליו, מפזר את מעותיו בחמתו, יהא בעיניך כעובד ע"ז, שאילו אומ' לו

יצרו לך ועבוד ע"ז עובד היה, שכך היא עבודתו של יצר הרע.

(14) בבא קמא נ"ה ע"ב

תניא אמר ר' יהושע ארבעה דברים העושה אותן **פטור מדיני אדם וחייב בדיני שמים** ואלו הן

❖ הפורץ גדר בפני בהמת חברו

❖ והכופף קמתו של חברו בפני הדליקה

❖ והשוכר עדי שקר להעיד

❖ והיודע עדות לחברו ואינו מעיד לו.

(15) ראב"ן בבא קמא נ"ה ע"ב

תניא א"ר [יהושע] ארבעה דברים העושה אותם **פטור מדיני אדם וחייב בדיני שמים**, ואפילו

למאן דדאין דינא דגרמי מפני שיכול לומר לטובה נתכוונתי, פורץ גדר יכול לומר כותל רעוע היה

ופרצתיו שלא יפול על בני אדם, ואבל בכותל בריא חייב על הגדר. וכן דוחה קמת חברו והוצתה

ברוח מצויה חייב. וכן השוכר עידי שקר **חייב בדיני שמים** שנותן מכשול לפניו. וכופף קומתו

מ[צ]י אמר מי ידענא דמטיא ברוח מצויה, ושוכר עידי שקר להעיד לחבריה מצי אמר דברי הרב

ודברי תלמיד מי שומעין, ויודע עדות לחברו ואינו מעיד לו מצי אמר מי יימר דכי אתינא

ומסהידנא הוה מודי דילמא מישתבע בשיקרא, ולהכי אפילו בדיני שמים לא ליחייב, קמ"ל **דחייב****בדיני שמים** אם אין כוונתו לכך וצריך לצאת ידי שמים אם לרעה נתכוון ולרצות את חברו כייודע הקב"ה כוונתו אם לרעה אם לטובה. וכן בכל מקום שאמרו **חייב בדיני שמים** אם בא לפניבית דין **צריכין להודיעו אין אנו יכולין [לחייב] אותך אבל צריך אתה לצאת ידי שמים כי דינך****מסור לו**, כדי שיתן אל לבו וירצה את חברו **ויצא ידי שמים**.

(16) רמב"ם נזקי ממון ב'י"ט

המשסה כלבו של חברו באחר, פטור מדיני אדם וחייב בדיני שמים,

(17) רמב"ם הלכות נזקי ממון ד'ב

הפורץ גדר לפני בהמת חברו ויצאה והזיקה, אם היה גדר חזק ובריא, חייב, ואם היה כותל רעוע, פטור מדיני אדם וחייב בדיני שמים.**וכן, הנותן סם המות לפני בהמת חברו, פטור מדיני אדם וחייב בדיני שמים:**

(18) רמב"ם הלכות נזקי ממון י"ג:ז

נשברה כדו ברשות הרבים, והוחלק אחד במים או שלקה בחרסיה, פטור מדיני אדם, לפי שהוא אנוס, וחייב בדיני שמים, מפני שלא סילק החרסים. והרי החרסים והמים כהפקר, ולא הפקיר אלא אחר שנאנס, ולפיכך פטור. ואם נתכוון לזכות בחרסיה, והוזק בהן אחר, חייב. והוא הדין לנפלה גמלו ולא העמידה, וכל כיוצא בה. ואם הוזקו כלים בכל אלו, פטור, בין הפקיר בין לא הפקיר, כמו שביארנו:

(19) רמב"ם הלכות נזקי ממון י"ד:ה

השולח את הבעירה ביד חרש שוטה וקטן, פטור מדיני אדם וחייב בדיני שמים. במה דברים אמורים, שמסר להם גחלת וליבוה, שדרך הגחלת להיכבות מאיליה קודם שתעבור ותדליק. אבל אם מסר להם שלהבת, חייב, שהרי מעשיו גרמו:

(20) רמב"ם הלכות נזקי ממון י"ד:ד

הכופף קמתו של חברו לפני האש עד שתדלק, אם אין האש מגעת לה אלא ברוח שאינה מצויה, פטור מדיני אדם וחייב בדיני שמים. והטומן קמתו של חברו בעפר או בתבן, ועברה האש ואכלה אותה, הרי זה הטומן פטור מדיני אדם וחייב בדיני שמים, מפני שהמדליק את האש פטור על הטומן:

(21) רמב"ם הלכות חובל ומזיק ב'י:ז

המבעית את חברו, אף על פי שחלה מן הפחד, הרי זה פטור מדיני אדם וחייב בדיני שמים. והוא שלא נגע בו, אלא כגון שצעק מאחוריו, או נתראה לו באפילה, וכיוצא בזה. וכן, אם צעק באזנו וחירשו, **פטור מדיני אדם וחייב בדיני שמים.** אחזו ותקע באזנו וחירשו, או שנגע בו ודחפו בעת שהבעיתו, או שאחזו בבגדו, וכיוצא בדברים אלו, חייב בתשלומין:

(22) רמב"ם הלכות חובל ומזיק ז:ה

הכניס פרה למרבק כדי שתיניק ותדוש, והסיח דעתו ממי חטאת, פטור מדיני אדם, וחייב בדיני שמים:

(23) רמב"ם הלכות עדות י"ז:ז

השוכר עדי שקר להעיד לחברו, פטור מדיני אדם וחייב בדיני שמים.
וכן, עד אחד שכבש עדותו ולא העיד, פטור מדיני אדם וחייב בדיני שמים:

(24) רמב"ם רוצח ושמירת נפש ב'א:ג

א. כל ההורג חברו בידו, כגון שהיכהו בסייף או באבן הממיתה אותו, או שחנקו עד שמת, או שרפו באש, הואיל והרגו מכל מקום הוא בעצמו, הרי זה נהרג בבית דין:
ב. אבל השוכר הורג להרוג את חברו, או ששלח עבדיו והרגוהו, או שכפת חברו והניחו לפני הארי וכיוצא בו והרגתהו החיה, וכן ההורג את עצמו, כל אחד מאלו שופך דמים הוא, ועוון הריגה בידו, וחייב מיתה לשמים, ואין בהן מיתת בית דין:**ג. ומניין שכן הוא הדין, שהרי הוא אומר שופך דם האדם באדם דמו ישפך, זה ההורג בעצמו שלא על ידי שליח, את דמכם לנפשותיכם אדרש, זה ההורג עצמו, מיד כל חיה אדרשנו, זה המוסר חברו לפני חיה לטרפו, מיד האדם מיד איש אחיו אדרש את נפש האדם, זה השוכר אחרים להרוג את חברו, ובפירוש נאמר בשלשון לשון דרישה, **הרי דגם מסור לשמים:****

(25) בבא מציעא לו ע"א

גזל אחד מחמשה ואינו יודע איזה מהן גזל, זה אומר "אותי גזל" וזה אומר "אותי גזל", מניח גזילה ביניהם ומסתלק. דברי ר"ט. אלמא מספיקא לא מפקינן ממונא, ואמרין "אוקים ממונא בחזקת מריה"! וממאי דמתני' דהכא ר"ט היא? דקתני עלה דההיא: מודה ר"ט באומר לשנים: "גזלתי לאחד מכם מנה ואיני יודע איזה מכם", שנותן לזה מנה ולזה מנה! התם, דקא תבעי ליה, הכא, בבא לצאת ידי שמים. דיקא נמי דקתני "שהודה מפי עצמו", שמע מינה.

(26) רש"י שם

הכא בבא לצאת ידי שמים – מאליו בא לימלך מה יעשה ולא יענש דהשתא ודאי אמרינן ידי שמים לא יצאת עד שתתן לשניהם שאם תהא מונחת עד שיבא אליהו נמצא הנגזל מפסיד על ידך.

(27) קידושין מג ע"א

תני האומר לשלוחו צא הרוג את הנפש הוא חייב ושולחיו פטור שמאי הזקן אומר משום חגי הנביא שולחיו חייב שנא' אותו הדגת בחרב בני עמון. מאי טעמיה דשמאי הזקן קסבר שני כתובים הבאים כאחד מלמדן והוא ההוא לא דריש ואיבעית אימא לעולם דריש ומאי חייב חייב בדיני שמים. מכלל דת"ק סבר אפילו מדיני שמים נמי פטור? אלא דינא רבה ודינא זוטא איכא ביניהו.

(28) רש"י שם

דינא רבה ודינא זוטא איכא ביניהו – לשמאי מיחייב בדינא רבה בעונש גדול ולת"ק לא מיענש כולי האי כהורג עצמו אלא כגורם.

(29) בבא מציעא צ"א ע"א

ת"ר החוסם את הפרה ודש בה לוקה ומשלם ד' קבין לפרה וג' קבין לחמור והא אינו לוקה ומת ואינו לוקה ומשלם אמר אביי הא מני ר"מ היא דאמר לוקה ומשלם. רבא אמר אתנן אסרה תורה ואפילו בא על אמו.

(30) רש"י בבא מציעא שם

רבא אמר אתנן אסרה תורה ואפילו בא על אמו – ונתן לה טלה באתנן אתנן הוא ואסור לקרבן דאתנן סתמא כתיב ל"ש אמו ול"ש פנויה ואע"ג דאי תבעה ליה בדינא קמן תן לי אתנני לא מחייבין ליה דהא קם ליה בדרבה מיניה כי יהביה ניהלה אתנן הוא אלמא אפילו במקום מיתה נמי רמו תשלומין עליה אלא שאין כח לענשו בשתים אבל ידי שמים לא יצא עד שישלם דאי לא רמו תשלומין עליה כי יהביה ניהלה מי הוה אתנן מתנה בעלמא הוא דיהיב לה וגבי חוסם נמי תשלומין רמו עליה אלא שאין כח בב"ד לענשו שתים וכיון דרמו תשלומין עליה לא יצא ידי חובתו עד שישלם אי נמי אי תפיס לא מפקינן מיניה כך שמעתי מפי מורי הזקן ויש דוגמתו בב"ק בפרק מרובה (דף ע:): ושם מפורש יותר והביא לי מורי ראייה על זה.

(31) מאירי בבא קמא נ"ו ע"א

כל שכתבנו עליו כאן שהוא חייב בדיני שמים פירושו שהוא חייב בו בהשבון הא לענין איסור אף מה שהוא פטור בו מדיני שמים איסור מיהא יש בו אלא שלענין חשבון נאמרה ומכאן כתבו גדולי הדורות שכל שנאמר עליו חייב בדיני שמים פסול הוא לעדות עד שישלב והדברים נראין שמאחר שהוא חייב להשיב תורת גזלה חלה עליו עד שישלב:

(32) שולחן ערוך חושן משפט א:ה

אף על פי שדינים שאינם סמוכים בארץ ישראל אינן מגבין קנסות, מנדין אותו, עד שיפסיק לבעל דינו; וכיון שיתן לו שיעור הראוי לו, מתירין לו (בין נתפס בעל דינו בין לא נתפס). וכן אם תפס הנזק שיעור מה שראוי לו לטול, אין מוציאין מידו. {הגה: ואם יאמר הנזק: שומו לי נזקי, שאדע עד כמה אֶתפס, אין שומעין לו, אלא אם כָּבֵר תפס שְׁמִין לו, ואומרים לו: כָּד וְכָד תַּחזיק וְכָד וְכָד תַּחזיר (טור בשם הרא"ש פ' החובל וסוף פרק קמא דבבא קמא). וכל זה דוקא בקנסות הפתובים, אבל קנסות שבאים חכמים לקנס מעצמן על תקנתן, גובין בכל מקום, וקמו שיתבאר בסיומן ב' (מַרְדְּכִי ס"פ השולח).}

(33) קצות החושן חושן משפט א:ז

ואם יאמר הנזק – דע דבשלחן ערוך כאן אינו מחלק בין דיני קנסות ממש ושאר גזילות וחבלות וכל מילי דלא שכיח ולית ביה חסרון כים אבל ההבדל מבואר דממון ממש אף על גב דלא דיינינן לי' בזמן הזה כיון דלא שכיח ולית בי' חסרון כיס מכל מקום לצאת ידי שמים הוא בעצמו צריך לשלם וגזלן הוא אם אינו משלם אבל קנס ממש לא שייך בהו דינא דשמים משום דכל דיני קנסות אין הדבר תלוי רק אשר ירשיעון אלהים ואם אין הבית דין דנין אותו לא שייך בהו דינא דשמים וכן איתא בירושלמי ספ"ג דכתובות מהו שיאמרו לו **צא ידי שמים** נשמעינ' מן הדא מעשה בר"ג שהפיל שן טובי עבדו אתא גבי ר"י אמר טובי עבדי מצאתי עילה לשחררו א"ל ומה בידך ואין קנסות אלא בבית דין ובעדים ויאמרו לו **צא ידי שמים** ע"כ ומבואר מזה דאפילו מב"ק ואח"כ באו עדים פטור ואפילו לצאת ידי שמים ואפילו תפס דהא התם העבד מוחזק בעצמו וכן כתבו תוספות בכתובות דף ל"ג ד"ה לאו משום דלא מחייב ז"ל אף על גב דהכא אפילו לצאת ידי שמים אינו חייב דדוקא בממון הוא דאמר רבא בפרק השוכר את הפועלים אתנן אסרה תורה אפילו בא על אמו דמחייב **בבא לצאת ידי שמים** אבל קנס לא מחיי' אלא ע"פ בית דין כדאמרין אשר ירשיעון אלהים פרט למרשיע את עצמו וכו' אבל גבי ממון אף על גב דלא שכיח ולית בי' חסרון כיס דאין הבית דין דנין אותו עכשיו אבל הוא גזלן אם אינו משלם דלא איברי סהדי אלא לשקרי וב"ד א"צ אלא להציל את עשוק מיד עושקו.

(34) שולחן ערוך חושן משפט הלכות עדות סימן לב סעיף ב

השוכר עידי שקר להוציא מנה מראובן לשמעון, **פטור מדיני אדם וחייב בדיני שמים**. הגה: ודוקא שלא היה חייב לו, אבל אם היה חייב לו רק שאלו העדים הם שקרים, פטור מדיני שמים אבל עובר על מדבר שקר תרחק (נ"י פ' הכונס בשם הרא"ש). **וכן אם לא שכר, אלא פיתה אותן בדברים שיעידו שקר (תוספות פ' הנ"ל).** וכל זה בשוכר עדות שקר לחבריה, והוא אינו מודה. אבל אם שכר עדות שקר לעצמו, והוציא ממון שלא כדין, או שהבעל דין מודה, חייב להחזיר להוציא הגזילה מתחת ידו (נ"י). ואם הוא אמר שהוא כדין, והעדים מודים שהעידו שקר, העדים חייבים לשלם (נ"י בשם הרא"ה), כדלעיל סימן כ"ט סעיף ב' וכדלקמן סימן ל"ח.

(35) קצות החושן סימן לב ס"ק א

לא שכן. עיין ש"ך (סק"ג) שהקשה מפרק האיש מקדש (קידושין) דף מ"ג (ע"א) דאף דאין שליח לדבר עבירה **מחייב בדיני שמים**, דמתמה התם בפשיטות מכלל דת"ק סבר אפילו בדיני שמים נמי פטור ומשני (בי) דינא רבא (ובי) [ו]דינא זוטא איכא בינייהו, ופירש"י עונש גדול ועונש קטן ע"ש. ולי נראה דכאן מיירי **מחייב תשלומין בדיני שמים** וכההיא דאמרין כיוצא [בן] [ב"ק קיח, א] איני יודע אם נתחייבתי **פטור מדיני אדם וחייב לשלם בדיני שמים**, וה"נ בשוכרן **חייב לשלם בדיני שמים**, אבל **עונש בדיני שמים ודאי אית ליה** אפילו אם אינו שוכרן ומשום דאף דאין שליח לדבר עבירה **ענוש הוא בדיני שמים**. והתם (בי) דינא רבא (ובי) [ו]דינא זוטא אינו כלל מעין הדין שנתחייב בדיני אדם, כגון רוצח בסייף ואם עשה שליח עונשין אותו משמים בעונש מן השמים בדינא רבא או בדינא זוטא, אבל הכא בשוכרן הוא מידי אחריני שהוא **חייב לשלם בדיני שמים**. וכמה מיני גרמא איכא שנפטר מתשלומין אפילו בדיני שמים ואילו עונש ודאי אית ליה אפילו בגורם דגורם והוא פשוט: